

Vilniaus gubernijos žydai – caro rekrūtai, kantonistai, Pirmojo pasaulinio karo šauktiniai

Projektas pristato turtingą XX a. pradžios nuotraukų kolekciją, saugomą Lietuvos centriniame valstybės archyve. Tai Vilniaus gubernijos žydų tautybės jaunuolių, šauktnių į caro kariuomenę 1900– 1915 m., fotografijos su autentiškais užrašais, patvirtinančiais asmens tapatybę: pavardė užrašyta ant nuotraukos averso ir paliudyta parašu bei antspaudu. Kitoje nuotraukos pusėje – Vilniaus gubernijos policijos atstovo parašas, neretai prisegtas ir asmens tapatybės patvirtinimo liudijimas.

Kolekciją sudaro 1222 portretinės nuotraukos. Ši didžiausia archyve saugoma studijinių portretų kolekcija yra svarbi buvusioje Vilniaus gubernijoje gyvenusių žydų istorinio paveldo dalis. Fotografijos labai iškalbingos: pasipuošę geriausiais savo kostiumais, jaunuoliai viltingai ir optimistiškai žvelgia į ateitį. Jų visų likimai nežinomi: neaišku, ar jie tarnavo carinės Rusijos kariuomenėje, ar buvo kantonistai, ar tarnybos jiems pavyko išvengti. Ši unikali žydų tautos istorijos dalis iki šiol mažai tyrinėta ir skelbta. Jaunuolių kilmės ir likimų nustatymas galėtų tapti atskiro istorinio tyrimo objektu.

Dauguma portretų daryti Vilniuje, kita dalis Varšuvoje, Minske, Kijeve, Peterburge. Šimtmečio senumo portretai iš to meto žymių fotografijos ateljė – „Rembrandt“, „E. Binkowicz“, „A. Strauss“ („A. Strauss & Co“), „Fleury & Co“ ir kt. – ne tik istorinė, bet ir kultūrinė vertybė, reikšminga fotografijos istorijos dalis, šiuo metu mažai žinoma plačiau visuomenei.

LCVA pastangomis visi šie dokumentai buvo kruopščiai restauruoti ir rūpestingai saugomi. Nuotraukos suskaitmenintos, aprašytos ir įtrauktos į archyvo elektroninį katalogą.

§§§

Rekrūtų prievolė Rusijoje buvo įvesta Petro I valdymo laikais, 1703 metais. XVIII amžiaus pabaigoje kasmet iš 500 gyventojų du buvo šaukiami į rekrūtus. Tarnauti jie privalėjo iki gyvenimo pabaigos, o dažnai ir jų sūnūs būdavo siunčiami į karo akademijas ir vėliau tapdavo dinastiniais kariais.

1736-aisiais rekrūtų tarnyba apribota iki 25 metų – tai, tiesą sakant, ir prilygo gyvenimo trukmei, nes tuometinėje Rusijos kariuomenėje ilgesnio gyvenimo niekas nė nesitikėjo.

Nuo 1761 m. kilmingieji buvo atleidžiami nuo karo prievolės, tačiau jie galėjo tarnauti savanoriais. Tai buvo itin skatinama karo akademijose – jų absolventai iš karto tapdavo karininkais. Eiliniams daugiausia tarnaudavo valstiečiai ir žemesnių luomų miestiečiai.

1825 m. sostą užėmęs Nikolajus I netrukus ėmė vykdyti savo senelės Jekaterinos II pasiūlytą planą žydams: „trečdalis jų išvažiuos, trečdalis bus atversti į stačiatikybę, o dar trečdalis – žus“. Jekaterina II mirė 1796 m. nespėjusi šio plano įgyvendinti.

1827 m. Nikolajus I išleido įsaką žydus šaukti į rekrūtus, – iki tol Rusijos žydai vietoje tarnybos kariuomenėje mokėdavo vadinamąjį „išpirkos mokestį“. Rekrūtų kvotos jiems nustatytos gerokai didesnės: du kartus per metus po 10 vyrų iš kiekvieno tūkstančio žydų. Akivaizdu, jog buvo siekiama padidinti žydų jaunuolių skaičių kariuomenėje.

XIX amžiuje Rusija dalyvavo daugelyje karinių konfliktų. Pagrindiniai jų: karas su Napoleonu (Rusija neteko 300 tūkst. kareivių), Pirmasis Rusijos ir Turkijos karas ir Krymo karas (400 tūkst. Rusijos kariuomenės aukų) bei Antrasis Rusijos ir Turkijos karas. Rekrūtams visi šie karai žadėjo vien pražūtį, tad suprantama, jog karinės tarnybos buvo visokeriopai vengiama.

Žydai caro kariuomenėje buvo diskriminuojami ir persekiojami. Retai kada jie sulaukdavo paaukštinimo į karininkus ir niekad nebuvo skiriami į aukščiausius postus. Svarbiausia, žydų jaunuolius buvo bandoma smurtu atversti į stačiatikybę. Ne vienas rašytojas yra aprašęs siaubingas caro kariuomenėje jiems sudarytas sąlygas, jų patirtus kankinimus, patyčias ir maršinimą badu, siekiant jėga priversti atsisakyti savo tikėjimo.

Kad nutrauktų ryšį su namiškiais, dažniausiai rekrūtus siųsdavo tarnauti į kuo tolesnius užkampius. Bejėgišką ir beviltišką savo padėtį kariuomenėje žydai graudžiai aprašinėdavo laiškuose namiškiams. Artimuosius pasiekianti informacija keldavo didžiulį nepasitenkinimą sėslumo zonoje gyvenusiose žydų bendruomenėse.

Tėvai stengėsi padėti savo vaikams bet kokia kaina išvengti karinės tarnybos. Neįtikėtina detalė – tuometiniuose bendruomenių knygų registruose jau naujagimių sąrašuose būdavo įrašoma šaukimo data. Tad turtingesnės šeimos iš anksto tardavosi ir siūlydavo užmokestį vargingesnėms, kad šios siųstų savo sūnus vietoje turtingųjų įpėdinių. Be to, vieną sūnų auginusios šeimos nuo prievolės būdavo atleidžiamos, todėl daugelis žydų padirbinėjo dokumentus deklaruodami, kad sūnus jų šeimoje – vienintelis. Kai kurie jaunuoliai žalodavosi rankas ar pirštus, kad taptų netinkami tarnybai, bet didžioji dauguma tiesiog sprukdavo mobilizacijos išvakarėse. Žydų bendruomenės vadai, valdžios įpareigoti pristatyti šauktinių kvotas, patys atsidūrė nepavydėtinoje padėtyje. Tekdavo samdyti „khapunes“ (grobikus) – šių užduotis buvo gaudyti žydų jaunuolius ir prievarta atvesdinti į karo tarnybą. Dažniausiai įkliūdavo 12–13 metų berniukai. Jie būdavo siunčiami į karo mokyklas, vadinamas kantonais, ten mokomi iki 17 metų amžiaus, po to turėdavo tarnauti kariuomenėje 15–25 metus. Juos ir vadindavo kantonistais. Kai iš tokių paauglių buvo atimtos galimybės augti žydiškoje aplinkoje, puoselėjant savas tradicijas, dauguma jų asimiliuodavosi.

Tie, kas atlaikydavo mūšius ir ligas, atitarnavę gaudavo pensiją, prilygstančią III gildijos pirklio metinėms pajamoms, ir žemės sklypą. Tiesa, III gildijos nariams dar buvo suteikiama teisė gyventi ne sėslumo zonoje. Tai tapo daugumos Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos žydų siekiu, tarsi bilietu į geresnį gyvenimą, turint daugiau teisių.

1851 m. tarnyba Rusijos kariuomenėje sutrumpinta iki 15 metų.

1874 metais rekrūtų režimas, gyvavęs Rusijoje 200 metų, buvo pagaliau pakeistas visuotine karo prievole. Tarnybos laikas sutrumpintas iki 6 metų, o vėliau iki 3-jų. XIX amžiaus pabaigoje daugeliui modernėjančių žydų stengiantis socializuotis, kai kurie net tarnavo kariuomenėje savo noru. XX amžiaus pradžioje, artėjant pasauliniam karui, tarnyba caro kariuomenėje jau nebuvo tokia atgrasi kaip ankstesniais laikais, tačiau dauguma žydų vis vien bandydavo išvengti privalomos tarnybos su svetima jiems vėliava.